

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ТАРИХЫ ПӘНІ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ АСПЕКТІЛЕРІ

Сейфолла Жамауович БОДИКОВ

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің
аға оқытушысы

Қазіргі білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер мен жаңашылдыққа бетбұрыс жеке тұлғаның шығармашыл болуын талап етіп отырғанымен, оқу үдерісінде бұл мәселені қазіргі талап, қоғамдық сұраныс тұрғысынан шешудің ғылыми – теориялық негізі жүйеленбеуі; жоғары кәсіптік білім беру жүйесінде болашақ мамандардың шығармашылық іс-әрекеттерін қалыптастыруға қатысты нақты ғылыми-әдістемелік еңбектердің жеткіліксіздігі, студенттердің шығармашылық іс-әрекеттерін қалыптастыруға бағытталған арнайы дайындықтың ұйымдастырылмауы; бұл бағыттағы оқу-тәрбие үдерісінің мүмкіндіктерінің толық пайдаланылмауы, өнертанушылық тұрғысынан тарихи сараланбауы болып келеді.

Бейнелеу өнерінің әр алуан түрлерін пайдалана отырып, студенттер әсемдік атаулының бәріне деген сезімталдыққа қалыптасады, студенттің көркемдікке деген сезімі қалыптасып қиялы мен сезімі дами түседі. Өз өлкесінің сұлу табиғатын сезінеді әсіресе, ұлттық бейнелеу өнерінің түрлерімен танысуға жол ашылады.

Бейнелеу өнері тарихы және теориясы пәнінің басты міндеті оқушылардың бір-біріне ұқсамайтын айшықты әр алуан түстердің үйлесімділігін, түрлі пішіндерді жіктеп саралай білуге үйрету, көзге бірден байқалатыны айқын, ашық әсем түс атаулының барлығын талғамсыз қабылдай салудан сақтап, әсемдік атаулыға неғұрлым саналы қараудың, кейбір сезім белгілері мен әр алуан көңіл-күйдің пайда болуына қарай жүргізіледі.

Студенттер табиғат көрінісін бейнелегенде негізгі мақсат, айналаны қоршаған ортадағы нақты құбылыстар мен табиғат көрінісінің ерекшеліктерін түсініп тануға қалыптасады.

Бейнелеу өнері сабағын белгілі бір ережеден бастаған жөн: бірінші, байқампаздыққа, талғам мен танымға тәрбиелеу; екінші, бастаған суретін аяқсыз қалдырмай қалайда аяқтауға, ұқыптылыққа, төзімділікке тәрбиелеу; үшінші, бұл қойылған талаптарды оқушыларға саналы түрде түсіндіріп, оқушыларды өзінің және жолдастарының салған суреттеріне әділ баға беріп талдай білуге үйрету қажет.

Оқушылардың ой-өрісінің жетілуіне орай олардың іскерлігі мен дағдыларын жетілдіре отырып бейнелеу өнеріне тәрбиені нақтылы жұмылдыру қажет.

Олай дейтініміз оқытудың қазіргі әдіс-тәсілдері бұрынғы бір орталыққа бағынған әбден ескірген баяғы ескі сұрлеумен болған оқыту жолдарымен келеміз. Ол мұғалімді де баланы да зеріктіріп болған бұрынғыны қайталау әдістері.

Өмір талабына сай оқытуға база жоқ. Оның үстіне педагогикалық кадрларды сапалы дайындықтарын өткізу керек. Әсіресе, жас мамандардан жігерлікті, ізденгіштікті, шығармашылықты, ұлттық дәстүрді терең меңгеруді қатты қадағалау, яғни педагогикадағы ұлттық кадрларымыздың сапасын арттыру қажет.

Бұдан шығатын қорытынды: жас ұрпақ өз туған халқының ұлттық өнерін оқушы жүрегіне ұялатып жаңа пәндер енгізу (мысалға, пайымдау пәні), оны жүйелі түрде оқытудың пайдасы зор болмақ. Бұл жас ұрпаққа ұлттық санада тәрбиелеу саласында ғана емес, халыққа білім беру саласының ойланатын өзекті мәселесінің бірі.

Ұлттық бейнелеу өнері мен дәстүр сабақтастығы рухани күш, өте нәзік, көзге көрінбейді, қолға ұстауға келмейді, яғни абстракциялы құбылыстардың бірі. Олар халық өнерінің отты өмірінің шындығы: қазіргі өмір шындығы және келешек өмір шындығы. Жалпы ұлттық өнер енді ғана мәдени жолмен дами бастады.

Сонымен қорыта айтқанда біздің негізгі мақсатымыз-жас ұрпақты ұлттық санада тәрбиелей отырып өнеріміздің тарихи дәстүрін, мәдениет, ғылыми жолдармен тәрбиелендіріп оны осы салада дәріс беруде өзінің лайықты орнына берік орнықтыру болса керек.

Мысалы, бейнелеу өнері тарихына үңілсек, алғашқы кезде онша байқалмай басталған көрмелік жағдайда өтетін экспозициялардан, идеологиялық әсерден арылған, рухани ізденіске бет бұрған шығармалар көбейді. Ресми жүйе қоғамның барлық жағын бақылап отырғанда, көркем ойдың периферияларда әсіресе, біздің ойымызша бейнелеу өнері шығармаларында ой алуандылығы, тақырып

таңдаудағы еркіндік сезіліп тұрды. Тоталитаризмнің мақсаты адамды қайта жасауға, оның ойын өзгертуге ұмтылушылығы. Мұнда адамның жеке тұрмыстық құпия ерекшеліктері, жеке бастық қылықтар толық қабылданбайды. Бұл жүйеде ерекше ментальды, жүйенің әлдебір талаптарына жауап беретін адам қалыптастыруға тырысады.

Бұқаралық мәдениет пен тоталитаризм өзара қарым қатынасы ең бір шиленіскен қатынас болып табылады. Расында да, мәдениетті ашса алақанда, жұмса жұдырықта ұстау тек тоталитарлық қоғамда жүзеге асты. Демократиялық елде мәдениет болжауға келетін динамикалық және алуан түсті болып келеді.

Бір жағынан бұқаралық мәдениет тоталитарлық жүйенің құлауына көп әсерін тигізді. Мысалы түрлі кино, бейне-аудио өнімдер көмегімен сол кезеңдегі кеңес қоғамының моральдық бірлігі қайралып отырады. Бірақ, екінші жағынан бұқаралық мәдениет демократиялық институттардың тұрақтылығына қаупін туғызады.

Мәдениет өмірінде жаңа ой-толғаулардың ағыны кідірілген кезеңдер болады. Оған көптеген себептер бар.

Бұл кезеңдегі суретшілердің шығармашылығы ғылыми тұрғыдан қызықтырудың басты сәттерінің бірі болды. Жыл өткен сайын көрме құрылысының бағыты өзгерді.

Тарихи әділдік біздің дәуіріміздің шығармашылық жастары үшін өнер тарихын тануды талап етіп отыр. Ол алпысыншы-жетпісінші жылдардың көркемдік дамуының динамикалық факторы. Әрине осындай факторлардың пайда болуы саяси, идеологиялық саладағы жылжуларды ескертеді.

Қазақстан бейнелеу өнері тарихында жаңару әлсіз үдерістерден басталды. Сол кезеңдегі «Қатты» қопарылысқа келтірген, оған түрткі болған күші, шындықты талап ету, психологиялық, шындықта моральдық мұқтаждықты аңсауды белсенді қабылдамауы болды. Осыдан тік және өткір әзірлікке дейін өнердегі «нормалардан» бас тарту, өмірлік түпнұсқасын жоғалтады.

Бейнелеу өнерінде суретшілер салтанатты, сәнді картина үлгілерін және тіпті айнала қоршаған өмірдің көрсетілген театрланған манераларын қабылдамады. Әсерлерді шектеу олардың жүрегін айнытты, кейбіреулері өнер ісіне жараған сияқты, эстетикалық ықыластың айтарлық тақырыбы болды. Сонымен қатар, шығармаларда шындық туралы, образдарда бейнеленген суретшінің көңіл-күйінің шындығы туралы әңгіме болды. Суретшілер өз жұмыстарында

салтанатқа арналған костюмдерін және жасанды жымыыстарын тастағылары келді. Бірақта олар көбінесе қазіргі отандық мәдениеттің тиянақты бөлігімен үзуге тырыспады және ұмтылмады. Олар кеңес өнерінің құндылықтарын бірден асырып тастамады. Бірақ оның табиғатын сөзсіз өзгеше түсінді. Суретшілер сенген құндылықтар өздерінің шығармаларында көрініс тапты.

50-ші жылдардың басында Қазақстанның көркемдік өмір тұғырына жаңа ұрпақ – алғашқы білімді бастапқыда ірі суретшілер басқарған бейнелеу студияларында білім алған жер аударылған оқушылар, одан кейін Ресей училищелері мен институттарында жалғастырған. Орыс мектептерімен байланыс алдымен жергілікті суретшілерде кейін жас ұрпақтың шығармашылығы үшін анықтаушы болды. Аймақтық ұйымдар құрылған және оның алғашқы қадам басқан жылдары Қазақстанның көркемдік өмірі елеулі жанданған сәті. Бұл жерде шығармашылықтың ерекше қағидасы туралы XX ғасырдың өнерінде берік және үздіксіз дәстүрі барын айта кету керек.

50-60 жылдары оқыту жұмыстары көп болса да аға буын суретшілер өнермен айналасуға уақыт тауып отырды. Олардан қалған кескіндеме палитрасы бай, француз мектебіне тән және айқын түсті гаммалармен, мөлдір, камералық жан-тәнімен ерекшеленеді.

Ол кезде қандай да авангардтық ағым, егер ол социалистік реализм талаптарына жауап бермесе қабылданбады. Оның үстіне шығармашылық одақтарда ресми идеологияға сәйкес емес ағымдарымен күрес жүріп жатты. Ұлттық тақырып қозғаған шығармалар да аңызға, ертегіге сүйеніп, тарихи шындықты бұрмалаған, социалистік реализмнен алыс, буржуаздық символизмді насихаттаған деген таңба тағылды.

Дегенмен, өнертану тұрғысынан алғанда осы мәселе Қазақстан бейнелеу өнерінің сараланбаған, талданбаған, алар орыны ғылыми айқындалмаған мәдениет ошақтарына назар аударып, арнайы зерттеудің қажеттілігі ерекше зор. Осы орайда біз мақалаға бейнелеу өнерінің қалыптасу процесі арқылы студенттердің шығармашылық қабілетін қалыптастыру аспектілерін қарастырып отырмыз.

Бейнелеу өнер тарихын сөз етпес бұрын суретшілер шығармашылық жолын бастаған, өмір сүрген кезеңнің саяси-әлеуметтік жағдайын шолып өткен жөн. Өйткені мәдени өмірдің қай саласында болмасын өрлеу немесе дағдарыс өнер адамының өмірін зерттеуде оның шығармашылығына, өнеріне сондай-ақ оны қоршаған

ортаның сол кездегі саяси-әлеуметтік, психологиялық ерекшеліктеріне студенттердің назар аударуын талап етеді. Мұнда студенттер шығармашылығында табысты нәтижені қамтамасыз ететін факторлар: өнер адамының рухани әлемінің ерекшеліктері, оның іс-әрекетінің қандай уақытта, қандай жағдайда өрбіп отырғанын ескермесе, олардың шығармашылығына сындарлы сын айтып немесе талдау жасау мүмкін емес.

Қазақстан бейнелеу өнерінің жанрлық сипаты, туындылар құрылысы, орындалу ерекшеліктері бұдан бұрын тілге тиек болып немесе тек белгілі бір туындыға талдау берумен шектеліп келді. Алайда оның елеулі, мейлінше мәнді екінші қыры анда-санда сөз етілгенімен назардан тыс қалғандай. Ол көркем мәдениеттің аймақтағы дамуының тоталитарлық жүйе жағдайымен шендестіре қарау арқылы студенттердің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру мәселесі.

Көркем мәдениетті тарихи зерттеу шығармашылықтың дамуының өзіндік тоталитаристік сананың қалыптасуымен қатар андеграундтық спецификалық ахуалы болғанын көрсетеді. Өнерге технократтық көзқарастың кері әсері, жұртшылықтың көпшілігінің көркем мәдениетті қабылдай қоймауы, эстетикалық сауатсыздық, суретшілердің және басқада өнер иелерінің тоталитарлық жүйеден рухани қысымшылық көруі осыған дәлел.

Шығармашылық сол кездегі саясаттың идеялогиялық шеңберінде болып, күшпен таңылған шығармашылық әдіс көркем мәдениетте кері әсерін тигізді. Ресми өнер, өнерде жаңа форма идеяға қол байлау болып қана қоймай, оның тақырыптық мазмұнын анықтап отырды. Көркем мәдениетте, оның ішінде қазақ әдебиеті мен өнерінде шығармалар таптық немесе партиялық көзқарас арқылы танылып, көкемдік шынайылыққа жету жолын қиындатты. Тоталитарлық жүйеге тән асыра сілтеушілік, идеялогиялық қыспақ, ресми көркемдік кеңестердің бақылауы көркем шығармашылықтағы ой алуандығына кедергі болды. Бірақ, шын көркемділік, шын өнер шығармасы өміршеңділігімен уақыт өткен сайын көкейкестілігі ашыла түседі. Өйткені ол кезінде өзекті өнер болмағанымен уақыт сарабынан, замана бойындағы әр түрлі әлуметтік топтардың ой елегінен өтіп өзінің өміршеңдігін дәлелдейді. Осы фактілер бейнелеу өнері тарихы пәнінде теориялық әдістемелік негізде ашылып, студенттер шығармашылығына әсер етер пәрмені болғаны дұрыс.

Суретшілер ресми көрмеге сол кездегі идеология талап тілегіне сай сол идеология шеңберінде тәрбиеленген көрермендер талғамына жауап беретін яғни, әлеуметтік тапсырыс негізінде орындалған шығармалар ұсынғанмен, ал өз шеберханаларында талғам-түйсігіне, қарай шын сана – сезімінен туған туындыларды дүниеге әкелді. Міне, осы шығармалар ресми мәдинетке қарама- қайшы өнер негізін құрады. Осы қос мәдениеттілік құбылысы тек көркем өнерде ғана емес қоғамдағы қарама – қайшылықтың бар екенін дәлелдеп отырды. Бұл өнер адамының тоталитаризм жағдайындағы көркем мәдениеттің рухани бостандыққа, шығрмашылықтағы тәуелсіздікке, еркіндікке ұмтылуынан туындады. Өйткені қандайда көркем шығармашылық адамға максималды түрде бостандық береді, мұндайда белгілі бір шектеу шеңберінің болуы мүмкін. Шеңбер объективті түрде жеткізу құралдарымен: дыбыспен, бояумен, формамен қозғалысымен, салмақпен табиғатына қарай тұжырымдалады. Сөйтіп, өзінің ой-пікірін мақсаттарымен, құндылықтарын объективті ортаның мүмкіншілік беруіне қарай шамада, формада іске асырады.

Бірақ, осы біз мысал етіп отырған суретшілер шығармашылығында тоталитаризм кезіндегі болатын заңсыздыққа, қаталдыққа ашынған туынды сирек, керісінше, олардың шығармаларында жалпыадамзаттық шын сезімнен, ой-армандарынан, табиғат сұлулығына қызығушылықтан туған халықтың тұрмыс –салты, замандас бейнелері шығармаларына негіз болған.

Еркін ойлы суретшілердің тоталитарлық жүйеге қарама-қайшы өнерлері, шығармашылықтары ішкі рухани бостандыққа, тәуелсіздікке ұмтылушылықтары, идеология құрбандары болуларына себеп болсада шығармалары келер ұрпаққа үлкен мұра болмақ.

Сөз жоқ Қазақстан суретшілері елдегі 50-60-ші жылдар аралығында супержанрлар билегенмен – соцреализм, идеология диктаты, соның ішінде, өнерде де тоқырау байқалды. Олардың кейбіреуі ашық түрде бейсаясаттанды. Оларда партия берген ешқандай ұран да болмады. Кеңес ресмилігіне жат шығармалар пайда болды, суретшілер көрмелік салтанаттылық шектеулерден қашты. Оған дәлел – Нұрмұхаммедовта, Эйфертте, Кенбаевта тағы басқаларда ауыл көріністері, әйел бейнелері, қала пейзаждарының нақыштары пайда болды. Олар тебіrentетін лиризм әуенінде баяндау мәнінің трагедиясын көре отырып, плакаттық, насихаттық ұраннан қашу байқалды. Сол уақыттағы суретшілердің шығармашылығын

идеологиялық тұрғыдан ешкім бақыламағандай болды. Жергілікті идеологтар соғыстан кейінгі жеңіс ауасымен тыныстап, босаңсығындай.

Идеологиялық агрессия тәртібінің жаңа толқыны осы тоқырауды үзгенге дейін кейбір суретшілер 30-шы жылдардағы мифологиялық шығармашылық мәнді білдіретін «жарық жол» метафорасымен ешқандай қатысы жоқ халық тағдыры тақырыбына ұласқан бірқатар картиналар жасап үлгерді. Бірақ халық жолы – тарихи сынаулардың ауыр тізбектері. Соғыстан кейін жалғастырылған қуғындаудың жалпы толқыны шығармашылық адамдары үшін осындай болды.

Бүкіл кеңес одағындағындай Қазақстанда да саяси-идеологиялық көркем мәдениет арқылы жүзеге асты. Қазіргі көркем мәдениеттің қалыптасуы тарихи-өнертану тұрғысынан терең зерттеуді талап етеді. Біріншіден, еліміздегі көркем мәдениеттің қалыптасуын дара феномен ретінде саралап тану қажеттілігі; екіншіден өнер шығармаларын ғылыми -өнертану тұрғысынан талдау керектілігі; үшіншіден, осы мәселені жалпы еліміздің мәдени тарихының маңызды, сабақ болар бөлігі ретінде тану қажеттілігі; төртіншіден, осы бейнелеу өнері тарихы арқылы студенттердің шығармашылық қабілетін қалыптастыру өзектілігі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Бодыков С.Ж. Кәсіпқой көркем шығармашылықтың Қарағандыдағы дамуының тарихи - әлеуметтік себептері. Алматы, Ізденіс 1998. № 4
2. История искусств Казахстана: очерки. – Алматы, 2004. II том.
3. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: «Үш қиян», 2004.